

Modal Marking in Middle Persian Language*

Ehsan Changizi¹

1. Introduction

The speaker's view or intention of expressing a sentence is called modality. In all languages, modality is represented in two ways: by adding a marker to a verb, which is called mood (such as indicative, subjunctive, imperative, and optative moods in Middle Persian), or by using lexical or syntactic means such as modal verbs, adverbs, nouns, and adjectives. In Middle Persian, both forms have been used, but modality has mostly been discussed in terms of mood. Mood, modal verbs, nouns, adjectives, and particles have been discussed in the grammar books of Middle Persian, but there are other linguistic forms representing modality, which have never been mentioned before. In this article, we are going to fill this gap.

2. Methodology

First, we introduce modality and how it is represented, then we review linguists' opinions on the classification of modality, the concept of modality in logic and literary studies, and discuss the

---

*Date received: 23/10/2020

Date accepted: 18/02/2021

1. Assistant Professor, Linguistics Department, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran. Email: ehsan.changizi@atu.ac.ir

Who are you that I think all this comfort and peace is because of you? (Pakzad, 2005: 348).

Doubts have been represented by *mr arar* :

*arrar rrē ē hamē ēāēēē kū mrrrrrr -rmrrrrr w w w awwwwww
aēēs.....*

Ardashir was afraid (that) lest he catch me and hand me over to .r dawān (Farahvashi, 1999: 44, 45).

The modal concept of intention has been represented by *xwāh- /xwtst* and *āā ān menāān āāān*:

*axxaxxr nnnnnnenššn ūūd kk k akman kk kkkkkkk kn kak km ...
be čwwwn swamwawwh wwwwwhwwwwhwwwwnwwww awwwww hanwwww
niiii si iii i iiis aiii i w wāāāsan.*

Ardeshir wanted to go to Armenia and Azerbaijan, but when he heard about the tyranny and the guilt of Haftānboxt, he thought first I should take care of Persia (Farahvashi, 1999: 54-57).

In some contexts, some linguistic forms might lose their original meaning, and through grammaticalization, they become means of expressing modality. The original meaning of *wtttttst* is ‘to believe’ and ‘to select’, but in the context of the following sentence, it has been used to express intention.

*xwašššn āā māāāā haāāā āānā āānā ūn ū nūnast ūāū ēkk kē-š
wuēēēēē xwaēēkk kē-š nē wuēēēēē nē xwaēē.*

The taste is a thousand times (better than) the current taste. Whoever wants to eat, eats and whoever doesn’t want, doesn’t eat (Williams, 1990/1: 182-183; 1990/2: 84).

Sahēd/Sahist has been used to express requests. Sometimes the gerund form has been used to represent the modal concept.

In the following passage, which is addressed by Ardāvirāf to the clergies, *sahēd* is used to express a request.

agar-ttān hhlēdē ēg-km akkmakkm ank mank ma kahēd.

If you agree, do not give in to me against my will (please do not give me Mang against my will) (Gignoux, 2003: 45).

To warn or to draw attention, *niger-* has been used at the beginning of the sentence in the imperative mood.

niger kš ššš šš š aš aī naīī ī t stttt t nat t ..... nē wavē.

Beware day and night, not leaving cattle to go hunting (Farahvashi, 1999: 18).

Depending on the context, the verb *menddan* could have been used to mean 'to imagine' to indicate irrealis assumptions. Sometimes in Simile, the unrealisticness of a sentence has also been expressed by indicative mood and analogical particles.

In some contexts, the verb *hil-/hddd* which its original meaning is "to abandon", indicates the modal concept of permission.

In Zoroastrian Middle Persian texts, which are religious texts, to validate an utterance, it was crucial to introduce the source of information to resolve any doubt in its validity among Zoroastrians. Since the speaker/writer's intention of expressing such utterances indicates concepts, such as certainty or permissibility, it could be considered as modality. There are several ways of representing the source of information. Sometimes the source of information are Avestan texts and, scholars refer to them to show certainty.

*eeeeeeee yyy ūūūūūūā anēē ēēēmen ēēēnp pp pap pahp pāān
wawwaw ww wwwraš vēmēnk ka..an . .*

It appears in Avesta that if non-Iranian enemies come and want to cause damage to the city of Iran ... (Williams, 1990/1: 92-93).

Sometimes the source of information is the Avesta, which is marked by .. *n*.

pad ēēn wwyn yayyyy yy īīnī h aīaīaī ī ī īīīh aī . . . . .

As appear in the (Avestan) religion, the light was high and the darkness was low (Rashed Mohassel, 2006: 163).

as. kē or *ast ī* have been used to express different opinions, which could be translated to 'some'. They indicate that the speaker/writer has heard an utterance from another person, which reduces its certainty.

was awwkn k kk -k wffff w wzzz nbm be b ū d dd ēēēēēē ehrrrrhr rrr ēnd.

Then they chose a person named *Wffff / Wzzzz*, whom some call *Wehrrrrhr* (Gignoux, 2003: 45, 73).

Sometimes the source of information is the speaker's inference and, therefore, the speaker's view and evaluation involve in expressing an utterance. In *Krnmâmag-e Ardashir-e Bâbkân*, after observing stars and planets, an astronomer says:

ēnnmīmyyēūūūūwayyyīh ī ī nī ī īāī īīīh aī ī

It appears that a new king will arise (Farahvashi, 1999: 27, 28).

In narrating stories, the third plural person conjugation has been used in a passive meaning representing the narrator's low certainty.

ēnnn wwēnd kf anfaf faf fff fff h-ē ma..

It has been said that night he arrived in a village (Farahvashi, 1999: 32, 33).

4. Conclusion

There are two methods representing modality in Zoroastrian Middle Persian: The first one is the mood, which has been discussed in the literature, and the other is the use of lexical forms such as modal verbs, gerunds, and particles, which have been introduced in the literature. In this article, we introduced some modal concepts and their linguistic forms. These linguistic forms are used to express modality at the sentence level. Sometimes the modality is only determined by the context of sentences. There are many modal

concepts, and the linguistic forms representing them are varied. Every linguistic form does not correspond to a modal concept, but, depending on the context, a linguistic form could be used to represent various modal concepts. Also, some linguistic forms indicate the source of information and therefore indicating its validity and certainty. There are also some linguistic forms reflecting the speaker/writer's inference and evaluation of expressing an utterance, which should be considered as the means of expressing modality in Middle Persian.

Keywords: Middle Persian, modality, modal concept, evidentiality, context

References [In Persian]:

- Abolghasemi, M. (2008). *Historical Grammar of Persian Language*. Tehran: Samt.
- .khla ghi, F. (2777)7Bâyestan, Šodan and Tavânestan, Three Modal Verbs in Contemporary Persian. *Grammar*, 3(3), 82-132.
- Amouzegar Zh., & Tafazzoli, A. (2007). *Dinkard the Fifith*. Tehran: Moin.
- Bahar, M. (1997). *A Research in Myths of Iran*. Tehran: Agah.
- Bahar, M. (2002). *Bondahesh*. Tehran: Tus Press.
- Ejeii, M. A. (2011). *The Element of Logic*. Tehran: Samt.
- Farahvashi, B. (1999). *Kānāme-ye āāerrr-e kkkak knk* Tehran: University of Teharan.
- Gharib, B. (2000). Transformation of the Optative Verb into Imperfect (Durative Past). In Ali Ashraf Sadeghi (Ed.), *Iranian Languages. Memorial of Ahmad Tafazzoli* (pp. 245-278). Tehran: Sokhan.
- Gignoux, Ph. (2003). *vvvvv vvvvāmeḥ*. (Zh. Amouzegar, Trans.). Tehran: Mo'in & Iranistics Society of France.
- Jalalian Chaleshtori, M. .. (2444)4From "to Have Power" to "to Be Able", a Discussion about the Genesis of the Impersonal Verb "Tuwān" in Middle Persian. *Iranian Languages and Dialects*, 4(4), 55-68.
- Khansari, M. (2010). *Formal Logic*. Vol 2. Tehran: Agah & Didar.

- Mirfakhra'i, M. (999.). *Revyyat-e Pahlavi*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Mozaffar, M. R. 2011. *Logic*. (A. Shirvani Trans.). 1 Vol. Tehran: Dar Alelm Institute.
- Omidvari, A. & Golfam, A. (2017). The Study of Evidentiality in Persian: A Typological Approach. *Language Related Research*, 8(1), 79-99.
- Rashed Mohassel, M. T. (2001). *Seventh Dinkard*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Rashed Mohassel, M. T. (2006). *Vizīdagīhā ī Zpppsūpam*. Tehran: Center of Human Sciences and Cultural Studies.
- Rashed-Mohassel, M. T. (1991). *Zand-e Bahman Yasn*. Tehran: Institute for Humanities and Cultural Studies. [In Persian].
- Rastorgueva, V. S. (2000). *A Grammar for Middle Persian*. (V. Shadan, Trans.). Tehran: Society for the Appreciation of Cultural Works and Dignitaries.
- Rezai, V. (2014). Evidentiality in Contemporary Persian. *Journal of Language Research*, 5(1), 21-40.
- Rezai, V., & Neisani, M. (2016). Differentiating Evidentiality and Epistemic Modality Based on the Behavior of Persian Adverbials. *Journal of Language Research*, 7(1), 37-56.
- Shamisa, S. (2006). *Rhetorics Based on Persian Literature*. Tehran: Mitra.

References [In English]:

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- Brunner, Ch. j. (1977). *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar-New York: Caravan Books.
- Bussmann, H. (2006). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. G. P. Trauth & K. Kazzazi (Trans. and ed.). London and New York: Routledge.
- Bybee, J. L. (1995). The semantic development of past tense modals in English. In J. L. Bybee & S. Fleischmen (Eds.), *Modality in Grammar and Discourse* (pp. 503-517). Amsterdam: John Benjamin Publishing Co.

- Cornillie, B. (2009). Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories. *Functions of language*, 16(1), 44-62.
- Durkin-Meisterernst, D. (2014). *Grammatik des Westmitteliranischen*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jamasp-Asana, J. D. M. (1897). *Pahlavi Texts*. Bombay: Fort Printing Press.
- Lyons, J. (1972). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London and New York: Oxford Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nuyts, J. (2016). Analyses of the modal meaning. In J. Nuyts and Johan van der Auwera (Eds.), *The Oxford Handbook of Modality and Mood* (pp. 46-55). Oxford: Oxford University Press.
- Pakzad, F. (2005). *نمایه‌های نحوی و صرفی کلمات کسبیه و کسبیه‌ها در کتب کلاسیک و معاصر*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Perry, J. R. (2000). Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afghanistan and Tajikistan. In L. Johanson & B. Utas (Eds.), *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Language* (pp. 229-257). Berlin, New York: Mouton de Gruyter.

مجله مطالعات ایرانی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

سال نوزدهم، شماره سی و نهم، بهار و تابستان ۱۴۰۰

وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه*

احسان چنگیزی^۱

چکیده

در این مقاله، نخست وجه و شیوه‌های بازنمایی آن در زبان‌ها، معرفی و به نظرات جدید زبان‌شناسان در طبقه‌بندی وجه، و نیز مفهوم آن در علم منطق و سنت مطالعات ادبی اشاره می‌شود. پس از آن، برخی مفاهیم وجهی و صورت‌های زبانی که بر آنها دلالت دارند، با ذکر مثال‌های متعدد از متون فارسی میانه زردشتی معرفی می‌گردند. در زبان فارسی میانه زردشتی، وجه از طریق صرف فعل، افعال وجهی، برخی اسم‌ها و صفت‌ها و برخی ادوات بازنمایی شده است. افزون بر این، افعال، اسم‌ها، صفت‌ها، ادوات و عبارت‌های دیگری نیز هستند که طی روند دستوری‌شدگی، به ابزاری برای بازنمایی وجه بدل شده و بر انواع مفاهیم وجهی مانند حدس و گمان، شک و تردید، و قصد و درخواست دلالت داشته‌اند. نتیجه این پژوهش آن است که در فارسی میانه، وجه نه فقط از طریق صرف فعل، بلکه از طریق سایر صورت‌های زبانی نیز بازنمایی می‌شود و گاهی هم از طریق بافت جمله معلوم می‌گردد.

واژه‌های کلیدی: فارسی میانه زردشتی، وجه، مفاهیم وجهی، گواه‌نمایی، بافت.

* تاریخ دریافت مقاله: ۱۳۹۹/۰۸/۰۲

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۳۹۹/۱۱/۳۰

(DOI): 10.22103/JIS.2021.16644.2086

صص ۵۷-۸۷

۱. استادیار گروه زبان‌شناسی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. ehsan.changizi@atu.ac.ir

۱. مقدمه

زبان آیینۀ ذهن انسان است و سخن و گفتار هرکس آنچه را در ذهن او می‌گذرد، متجلی می‌سازد. انسان از ابزارها و شیوه‌های مختلفی استفاده می‌کند تا آنچه را در ذهن اوست، در قالب نشانه‌ها بر زبان آورد و به دیگران انتقال دهد. بنابراین، محصول فکری انسان غالباً از طریق زبان و گفتار عرضه می‌شود. یکی از مقولاتی که شیوۀ تفکر انسان را در عالم زبان منعکس می‌کند، وجه و مفاهیم وجهی نام دارد. این مفهوم بر حالات ذهنی، از قبیل قطعیت، احتمال، امکان، ضرورت و مانند آن دلالت دارد.

مفهوم وجه در زبان فارسی میانه، با صرف فعل در آمیخته است و غالباً سخن گفتن از وجه در فارسی میانه، یادآور صرف افعال است. باید توجه داشت که داده‌های زبانی متون کهن همواره ثابت است، اما نگرش خوانندگان و محققان این متون با توجه به پیشرفت مطالعات زبانشناختی، تغییر می‌کند و تعبیر و تفسیر این متون با توجه به نظریات و یافته‌های جدید متفاوت می‌گردد.

در این مقاله، ابتدا به مفهوم وجه در مطالعات زبان‌شناسی، علم منطق و سنت ادبی اشاره و سپس، شیوه‌های مختلف بازنمایی وجه در زبان فارسی میانه معرفی می‌شود. برخی از این شیوه‌ها پیشتر در کتب دستور زبان فارسی میانه یادآوری شده‌اند که مشهورترین آنها صرف فعل است. این شیوه‌ها در بخش پیشینۀ تحقیق ذکر می‌شوند. هدف این مقاله پاسخ به این پرسش‌هاست: آیا بازنمایی وجه در فارسی میانه زردشتی، محدود به همان صورت-هایی است که تاکنون در منابع گفته‌اند؟ افزون بر آنچه در منابع آمده، چه شیوه‌های دیگری برای نشان دادن وجه به کار رفته است؟ به بیانی دیگر، زبان فارسی میانه زردشتی برای بازنمایی وجه و مفاهیم وجهی، علاوه بر صرف فعل و افعال وجهی، چه ابزارهای زبانی دیگری به کار گرفته است؟

۱-۱. پیشینۀ تحقیق

در زبان فارسی میانه، رایجترین شیوۀ بازنمایی مفاهیم وجهی، وجه فعلی است که بر اساس صرف فعل و شناسه‌های آن، به اخباری، التزامی، تمنایی و امری تقسیم شده و هر

یک از آنها بر معانی و مفاهیم خاصی دلالت داشته است (ن.ک: Brunner, 1977: 211-194; Skjærvø, 2010: 234-239; Durkin-Meisterernst, 2014 : 377-382 ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۷۴-۱۷۹، ۱۸۶-۱۹۰). شیوه دیگر، کاربرد افعال وجهی مانند *aiiii sian* برای بیان وجوب و لزوم انجام کار، *āāytstan* برای دلالت بر احتمال و امکان یا توانایی، و *sazistan* برای بیان شایستگی بوده است. شروو (Skjærvø, 2010: 241-) و راستارگویوا (۱۳۷۹: ۱۷۲-۱۷۵) به کارکرد این افعال اشاره کرده و آنها را افعال وجهی (modal verb) نامیده‌اند. برونر (Brunner, 1977: 188-192) در مبحث ساخت-های غیرشخصی (impersonal construction) و ابوالقاسمی (۱۳۸۷: ۱۸۲، ۱۹۴-۱۹۷) در بحث از افعال کمکی، این افعال و ویژگی‌های نحوی هر یک را معرفی کرده‌اند. برخی اسم‌ها و صفت‌ها نیز، مانند *aiii ššāy*، *gggg*، *nibbbag* و *tuwān* برای دلالت بر اجازه انجام کار و توانایی و شایستگی، در شمار ابزارهای بیان وجه‌اند که در منابع، غالباً در بحث از افعال وجهی (راستارگویوا، ۱۳۷۹: ۱۷۵) یا افعال کمکی (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۸۲، ۱۹۴-۱۹۷) یا جملات اسنادی (nominal sentences) (Brunner, 1977: 29-31) ذکر شده‌اند و ویژگی‌های نحوی آنها بیان شده است (ن.ک: Skjærvø, 2010: 242؛ جلالیان چالشری، ۱۳۹۳). باید توجه داشت که پرداختن به افعال وجهی و نیز صورت‌هایی مانند *tuwān*، ذیل مبحث فعل‌های کمکی یا ساخت‌های غیرشخصی یا جملات اسنادی، به سبب ویژگی‌های نحوی جملاتی است که با این صورت‌های زبانی ساخته می‌شوند و با کارکرد وجهی آنها تقابل و تضادی ندارد.

مصدر و صفت فعلی ساخته شده با *ššn*- نیز برای دلالت بر لزوم و وجوب انجام عمل به کار رفته است (ن.ک: Brunner, 1977: 32; Skjærvø: 2010: 242, 243؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۰).

ابوالقاسمی در بحث از انواع جمله، به جمله‌های خبری، پرسشی، امری، دعایی و تمنایی اشاره و یادآوری کرده است که در هر یک از این جملات، ممکن است فعل

اخباری، تمنایی، امری یا التزامی، مصدر یا اسم مصدر به کار رود (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۳۷۰-۳۷۳).

برخی ادوات (particle) مانند $\check{c}\check{c}\check{c}$ / $\bar{a}\bar{a}\bar{j}$ و $h\bar{e}//ww$ یا $\bar{e}$ کارکرد وجهی داشته‌اند. شرو و به کارکرد وجهی این ادوات اشاره کرده و آنها را ادوات وجهی یا وجه‌نما (modal particles) نامیده است (ن.ک: Skjærvø, 2010: 239-240). ابوالقاسمی نیز در بحث از جملات تمنایی از $\bar{a}\bar{a}\bar{j}$ یا $\bar{a}\bar{a}\bar{j}ka$ یاد کرده که با فعل ماضی یا فعلی در وجه تمنایی برای دلالت بر آرزوی ناممکن به کار رفته است (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۳۷۳):

1) $\bar{a}\bar{a}\bar{j}az\ hrrbad-\bar{e}\ ddd\ hdm\ \dots\ ud\ \bar{a}\bar{a}\bar{h}\bar{a}\bar{n}\ man\ \bar{a}\bar{u}\bar{s}t\ pad\ \check{c}\bar{a}\bar{s}m\ \dots\ h\ \dots$

کاش من هیرید بودم و جهان به چشم من زشت بود

(روایت پهلوی فصل ۶۶، 18f3؛ Williams, 1990: 102-103)

$h///ww$ یا $\bar{e}$ همراه با فعل اخباری بر مفهوم وجهی هشدار یا پند و اندرز یا اجازه انجام کار دلالت داشته است (ن.ک: ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۸۹؛ Skjærvø, 2010: 239; Brunner, 1977: 208-209; Durkin-Meisterernst, 2014: 377):

2) $mauu\ uuuun\ au\ sauwan\ \bar{i}\ ny\ ayyyy\ yy\ yx\ \bar{e}\bar{e}\ \bar{e}\ rahr\ \bar{e}\bar{e}\bar{e}\bar{d}$.

مرد زبان را از سخنی که نباید گفت، دور دارد (روایت پهلوی، Williams, 1990: 68, 69).

بدین ترتیب، در فارسی میانه ساختمان فعل، افعال وجهی، برخی اسم‌ها و صفت‌ها، مصدر، صفت فعلی و نیز برخی ادوات برای بازنمایی وجه به کار رفته‌اند و بر مفاهیم وجهی متعددی دلالت داشته‌اند. علاوه بر اینها، ابزارها و امکانات دیگری نیز، برای بازنمایی وجه و مفاهیم وجهی در سطح جمله به کار رفته است، که در بخش ۴ بدان‌ها اشاره می‌شود. این شیوه‌ها و ابزارها پیشتر در منابع نیامده‌اند و از این جهت، این مقاله را می‌توان مکمل پژوهش‌های پیشین دانست.

۲-۱. مبانی نظری

برای ورود به بحث اصلی، درباره وجه، انواع آن، شیوه‌های نشان دادن آن در زبان‌ها و نیز گواه‌نمایی و ارتباط آن با وجه، نکاتی مطرح می‌شود. همچنین، به مفهوم وجه در علم منطق و سنت مطالعات ادبی اشاره می‌گردد.

۱-۲-۱. وجه و وجهیت

گویندگان یا نویسندگان درباره محتوای جمله، دیدگاه‌های مختلفی دارند و با قصد و غرضی خاص جملات را بیان می‌کنند. این دیدگاه‌ها و اغراض طیف وسیعی از مفاهیم را در بر می‌گیرند که عبارتند از: واقعیت، قطعیت، اعتبار، باور، امکان، ضرورت، استنتاج، احتمال، تأکید، تردید، توانایی، میل و خواست، آرزو، امر و فرمان و مانند آن. دیدگاه یا نگرش گوینده یا نویسنده به وقایع و رویدادها، و قصد و غرض او از بیان جملات، وجه نام دارد. بنابراین، وجه بارمعنایی خاصی به جمله می‌افزاید و با محتوای جمله مرتبط است. جمله (۳) دیدگاه و نگرش گوینده از نوع خبر است، اما جمله (۴) نشان می‌دهد گوینده وقوع محتوای جمله را محتمل می‌داند:

(۳) استاد به کلاس رفت.

(۴) شاید استاد به کلاس رفته است.

نظر و دیدگاه گوینده یا همان وجه، به شیوه‌های مختلف نشان داده می‌شود. گاه نشانه‌ای به فعل جمله افزوده می‌شود، مانند شیوه بازنمایی وجه در زبان‌های اوستایی و فارسی باستان و تا اندازه‌ای فارسی میانه و پهلوی اشکانی (پارتی). این شیوه بازنمایی وجه را وجه فعلی (mood) می‌نامند (ن. ک: Lyons, 1972: 307; Bussmann, 2006: 754). هر وجه فعلی می‌تواند بر مفاهیم وجهی متعددی دلالت کند. از این منظر در زبان‌های ایرانی باستان و میانه غربی، فعل را دارای وجه اخباری (indicative)، التزامی (subjunctive)، تمنایی (optative) و امری (imperative) دانسته‌اند که هر یک صرف خاصی دارد و گاه شناسه‌های آن متفاوت است و بسته به بافت، بر مفهوم وجهی مشخصی دلالت دارد.

گاهی وجه از طریق افعال وجهی، ابزارهای واژگانی همچون قید، اسم و صفت یا ابزارهای نحوی بازنمایی می‌شود (ن.ک: Bussmann, 2006: 754). این گونه بازنمایی وجه را در زبان فارسی «وجهیت» (modality) نام نهاده‌اند (ن.ک: اخلاقی، ۱۳۸۶؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱؛ نغزگوی کهن و نقشبندی، ۱۳۹۵). از این منظر، جملات پرسشی نیز دارای معنای وجهی هستند و بیشتر با مفهوم احتمال و امکان ارتباط دارند؛ هر چند صیغگان فعلی آنها تفاوتی با جملات خبری ندارد و افعال وجهی نیز در آنها به کار نمی‌رود، اما ممکن است نظم سازه‌ای یا ترتیب واژه در آنها متفاوت باشد و گاه برای بیان آنها، آهنگ کلام تغییر کند (ن.ک: Lyons, 1972: 307-309). در این شیوه، وجه نه در صرف فعل، بلکه در ساخت جمله بازنمایی شده است.

بازنمایی وجه به هر دو روش، یعنی هم در ساخت فعل و هم در ساخت جمله از طریق قیدها و افعال وجهی و دیگر صورت‌های زبانی، می‌تواند کاربرد داشته باشد. در زبان فارسی میانه نیز، هر دو شیوه کاربرد دارد؛ مثلاً مفهوم دعا و درخواست ممکن است با فعل تمنایی یا التزامی نشان داده شود. گاهی هم بدون نشانه خاص و تنها از طریق بافت، می‌توان مفهوم دعا را دریافت. در کارنامه اردشیر بابکان، هنگامی که اردشیر موبدی را فرا می‌خواند و از او سؤالی می‌پرسد، موبد کلام خود را چنین آغاز می‌کند:

5) *anōēāē ēāēē ēē ē ēēmaē rasdd.*

بی‌مرگ باشید، به هر چه می‌خواهید برسید (اردشیر بابکان، بخش ۹، بند ۱۶؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۹۶-۹۷).

در این پاره، اگرچه فعل جمله در وجه اخباری آمده است، اما با توجه به بافت، دیدگاه موبد نسبت به محتوای جمله یا قصد و غرض او از بیان این جمله دعا برای اردشیر است. بدین ترتیب، بر اساس ارزیابی و دیدگاه موبد، باید گفت وجه جمله دعایی است، نه خبری، و بیان مفهوم دعا به دلیل کاربرد فعل اخباری نیست. اگر فعل به وجه التزامی می‌آمد، آنگاه می‌توانستیم از وجه فعل سخن بگوییم و کارکرد آن را بیان مفهوم دعا بدانیم.

در پاره زیر که از گزیده‌های زادسپرم است، فعل جملاتی که اورمزد بیان کرده، به وجه اخباری است، اما وجه آن جملات دستوری است؛ اورمزد خطاب به زردشت دستور یا رهنمودی ارائه می‌کند:

6) *aōōšš "st ī wawm w ar arar rrū hist ... zhmazz zzz z ūū k k a pahirrr
"a" "n ā" www hww ō ahr arar rrdnd dad dast abaī ī ī n., āā ān
haāāāās aāw ī astōmanb be wrrryydn.*

فلز گرم بر سینه او ریخته شد ... اورمزد گفت: ... هنگامی که در دین اختلاف است، آن را شاگردان تو بر سرور[شان] بریزند، [او را] با دست بگیرند و همراه با همه جهان مادی به او ایمان آورند (زادسپرم، فصل ۲۲، بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۹، ۲۱۰).

بدین ترتیب، وجه مقوله‌ای است معنایی که گاه در ساخت فعل نشانه‌ای برای بازنمایی آن آمده و گاه نه از طریق ساختمان و صرف فعل، بلکه از بافت یا دیگر صورت‌های زبانی که در جمله آمده‌اند، درک و دریافت می‌شود.

مسأله وجه و مفاهیم وجهی و توجه به مفهوم و کارکرد جملات، از دیرباز در میان فلاسفه، منطقیون و ادبا سابقه داشته است. در منطق، جملات را به دو گونه تقسیم کرده‌اند: نخست، جمله‌ای است که بر اساس مطابقت آن با عالم واقع، صادق یا کاذب است و قضیه (proposition) یا قول نامیده می‌شود، مانند:

(۷) زمین کروی است.

(۸) باران بارید.

نوع دیگر جملات «انشائی» است که بر حقیقت ثابتی دلالت نمی‌کنند و به همین دلیل، قابل صدق یا کذب نیستند و گوینده به قصد و اراده خود آنها را ایجاد و انشاء می‌کند، مانند امر، نهی، آرزو، استفهام، ندا، تعجب و مانند آن (ن.ک: خوانساری، ۱۳۸۹: ۲-۱۹۱-۱۹۲؛ مظفر، ۱۳۹۰: ۸۳-۸۱؛ اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۶۶-۶۷). در منطق، از قضایای دیگری با عنوان «قضایای موجهه» (modal porposition) نام برده‌اند (ن.ک: اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۷۸-۸۰). این قضایا عباراتی مانند «ممکن است»، «ضروری است» و «ممتنع است» را در بر دارند. این عبارات، «جهت قضیه» (modality) نامیده می‌شود و جهات اصلی عبارتند از «وجوب» یا «ضرورت» (necessity)، «امکان» (possibility) و «امتناع» (impossibility). افعال مرتبط با «توانستن» مانند «می‌توان»، «می‌تواند»، «نمی‌تواند» و «نتوان»، یا افعال مرتبط با «شدن» مانند «می‌شود» و «نمی‌شود» و امثال آن، بیان‌کننده جهت‌اند (ن.ک: اژه‌ای، ۱۳۹۰: ۷۹-۸۰):

(۹) هیچ چیز نمی‌تواند سریعتر از نور حرکت کند.

بدین ترتیب، آنچه در منطق، جملات انشائی و قضایای موجهه نامیده شده‌اند، همان است که در مطالعه زبان، بدان وجه و وجهیت می‌گویند. ادبا در علم معانی، از معانی ثانوی جمله‌ها و قصد و غرض گوینده از بیان آنها بحث کرده‌اند. مثلاً جمله (۱۰) امری است، اما معنی شگفتی و تعجب از آن افاده می‌شود و منظور این است که «چقدر برف باریده است» (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۵):

(۱۰) برف را بین!

در علم معانی، کارکرد اصلی جملات خبری را اخبار یا بیان خبر و توصیف و گزارش دانسته‌اند و به معانی دیگر این جملات بر اساس قصد و غرض گوینده و بسته به بافت، اشاره کرده‌اند؛ مثلاً جمله (۱۱) همانند جمله خبری است و هیچ نشانه یا ساخت متمایزی ندارد، اما غرض از آن بیان اندوه است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۸۱):

(۱۱) امروز هم گذشت.

گاه جمله پرسشی است و غرض از بیان آن، تشویق و امر است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۳۶):

(۱۲) درس نمی‌خوانی؟!

جمله (۱۳) امری است، اما وقتی گوینده آن را خطاب به شخصی بیان کند، قصد و غرض او تعریض است (ن.ک: شمیسا، ۱۳۸۶: ۱۵۱):

(۱۳) خدایا مردم را هدایت کن.

بدین ترتیب، آنچه در منطق انشاء و جهت نامیده می‌شود، در علم معانی، کارکرد ثانوی جملات نام گرفته است و در زبان‌شناسی و دستور زبان، وجه یا وجهیت نام دارد. در منابع زبان‌شناسی، تقسیم‌بندی‌های مختلفی از مفاهیم وجهی و اصطلاحات بسیاری درباره تنوع آنها رایج است (ن.ک: Palmer, 2001; Loyons: 1977, Nuyts, 2016). رایج‌ترین این تقسیم‌بندی‌ها که در مقالات فارسی نیز الگو قرار گرفته است، عبارتند از:

(۱) وجهیت معرفتی / برداشتی (epistemic modality): دیدگاه گوینده نسبت به محتوای جمله براساس اطلاعات، دانش و شواهد موجود است؛ به بیان دیگر، گوینده براساس شواهد و اطلاعات احتمال امری را بیان می‌کند؛ مثلاً گوینده با مشاهده هوای ابری می‌گوید:

(۱۴) امروز باران می‌آید.

این نوع وجهیت هم قضاوت گوینده را در بر می‌گیرد و هم شواهد و مدارک برای گفته او. در واقع، وجهیت معرفتی دلالت بر آن دارد که گوینده چیزی را حدس می‌زند یا درباره آن استنتاج می‌کند یا از کسی شنیده است و به این ترتیب، میزان تعهد او به محتوای جمله نشان داده می‌شود (ن.ک: Palmer, 2001:8-9؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۱-۹۲؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱: ۵۸).

(۲) وجهیت تکلیفی / درخواستی (deontic modality): دربردارنده نوعی اجبار یا اجازه برای وقوع عملی است که در محتوای جمله مطرح می‌شود. اجازه دادن برای انجام کار، تهدید و اجبار در شمار این نوع وجهیت است (ن.ک: Palmer, 2001:9-10؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۳-۹۴؛ عموزاده و رضائی، ۱۳۹۱: ۵۸-۵۹):

(۱۵) همه دانشجویان باید حاضر باشند.

(۱۶) برای قرائت وصیت‌نامه مرحوم، حضور همه وراث لازم.

(۳) وجهیت پویا / توانمندی (dynamic modality): ناظر بر توانایی یا قابلیت انجام کار برای گوینده یا فاعل جمله است (ن.ک: Palmer, 2001:9-10؛ اخلاقی، ۱۳۸۶: ۹۴-۹۵):

(۱۷) این دستگاه می‌تواند روزانه هزاران لیتر آب تصفیه کند.

در منابع، از وجهیت‌های دیگر، مانند وجهیت موقعیتی (circumstantial modality) (ضرورت یا نیازی برای فاعل یا گوینده در موقعیتی خاص)، وجهیت تمنایی (bouletic modality) (خواست و آرزوی گوینده)، وجهیت ملزوماتی (teleological modality) (لوازم و مقدمات انجام کار) و نیز مفاهیم دیگری مانند حدس، پرسش، آرزو، ترس و تمنا نام برده‌اند (ن.ک: Palmer, 2001: 10-13; Bybee, 1995; Nuyts, 2016: 53-55). باید

توجه کرد که مفاهیم وجهی بی‌شمارند و نمی‌توان آنها را محدود کرد، زیرا نگرش انسان به وقایع و امور و ارزیابی او از آنها و نیز قصد و غرض او از محتوای جمله نامحدود است.

۱-۲-۲. وجه و گواه‌نمایی

مشخص کردن منبع خبر و شیوه‌بازنمایی آن در جمله گواه‌نمایی (evidentiality) نام دارد؛ به عبارت دیگر، ابزاری در زبان به کار گرفته می‌شود که نشان می‌دهد آنچه را گوینده بیان می‌کند، خود شاهد بوده یا از کسی شنیده یا استنباط و تجربه شخصی و گمان اوست یا از طریق شایعه بدان دست یافته است (ن.ک: Bussmann, 2006: 389). در برخی زبانها، گواه‌نمایی به شیوه دستوری انجام می‌شود؛ یعنی نشانه‌ای ظاهر می‌شود که منبع خبر را نشان می‌دهد. در برخی دیگر از زبانها، گواه‌نمایی به شیوه‌های دیگر، مثلاً از طریق معنایی، نحوی، با کمک زمان، نمود یا نشانه‌هایی که بر وجه دلالت دارند، انجام می‌شود. در زبان انگلیسی عبارتهایی مانند *I guess that*، *I hear that*، *reportedly* و *supposedly* کارکرد گواه‌نمایی بر عهده دارند (ن.ک: Aikhenvald, 2004: 10; Bussmann, 2006: 389). زبان فارسی هم ابزارهایی برای گواه‌نمایی به کار می‌گیرد، از جمله افعال مجهول معنایی که بر مفاهیم وجهی حدس و گمان یا استنباط دلالت دارند و نیز برخی صورتهای ماضی نقلی که دلالت بر این دارد که گوینده محتوای جمله را از کسی شنیده یا حاصل استنباط شخصی اوست (ن.ک: Perry, 2000: 233؛ رضایی، ۱۳۹۳: ۳۲-۳۳؛ امیدواری و گلفام، ۱۳۹۶: ۹۰). برخی محققان مانند پالمِر (2001: 35)، گواه‌نمایی را زیرمجموعه وجهیت معرفتی می‌دانند، زیرا به نوعی نگرش گوینده را برای تأیید سخنان خود نشان می‌دهد و قطعیت و اعتبار سخن یا حدس و گمان او را درباره امری بازنمایی می‌کند (ن.ک: Palmer, 2001: 35-52). برخی دیگر از محققان (ن.ک: Cornillie, 2009: 45-48؛ رضایی و نیسانی، ۱۳۹۵) گواه‌نمایی را صرفاً مربوط به زبان‌هایی می‌دانند که ذکر منبع خبر در آنها اجباری است و از نظر گویندگان لازم است.

۲. بحث و بررسی

در این بخش، برخی مفاهیم وجهی ذکر می‌شود و واژه‌ها و عبارتهایی که در فارسی میانه برای بازنمایی آنها به کار رفته است، همراه با شواهدی از متون نقل می‌گردد. این واژه‌ها و عبارتهای غیر از افعال وجهی، اسم‌ها، صفت‌ها و ادواتی هستند که پیشتر در منابع آمده‌اند. هر یک از صورت‌های زبانی که کارکرد وجهی بر عهده دارند، می‌توانند بر مفاهیم متعدد وجهی دلالت کنند. ممکن است یک مفهوم وجهی هم با چند صورت زبانی نشان داده شود. بنابراین، برای تشخیص وجه باید به بافت توجه داشت.

آنچه در اینجا بیان می‌شود، همه مفاهیم وجهی در فارسی میانه نیست. افزون بر آن، شیوه‌های بیان هر یک از مفاهیم وجهی نیز که در اینجا ذکر می‌شود، تنها شیوه بازنمایی آنها نیست. مفاهیم وجهی بی‌شمارند و برای بازنمایی آنها در فارسی میانه، ممکن است ابزارها و شیوه‌های دیگر هم رایج باشد. هر صورت زبانی، ممکن است طی فرایند دستوری شدگی به عنصری برای بازنمایی وجه بدل شود.

۲-۱. حدس و احتمال

مفهوم وجهی حدس و احتمال به شیوه‌های مختلفی بازنمایی شده است. یکی از این شیوه‌ها استفاده از عبارت فعلی *dad ēd āāttan* به معنی «پنداشتن، تصور کردن» است (MacKenzie, 1971: 25). در زندبهمن‌یسن، پس از آنکه اورمزد مردمان، گوسپندان و چگونگی درختان و گیاهان را از طریق خرد همه آگاه به زردشت نشان می‌دهد، زردشت گمان می‌کند این امور را در خواب دیده است:

18) *zasššš t dddāāāāāāūū dad wwam ī ššš š š ī,, a x xwamn nw wrrrd hēm.*

زردشت پنداشت که در خواب خوش ... [آن را] دیدم و از خواب برنخاستم (زندبهمن‌یسن، فصل ۳،

بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۷۰: ۳، ۵۲).

در کارنامه اردشیر بابکان، پس از آنکه اردشیر از سپاه مادی شکست می‌خورد و به دهی می‌گریزد، لشکریان خود را به آنجا فرا می‌خواند. سپاه مادی گمان می‌کند که فعلاً خطر اردشیر دفع شده است و آنان را تهدید نمی‌کند:

19) *spīh ī māī ān ēēēēēāttt uu nun au auuaurr abīī m be ēēē hēm ē ašašš šč čahrh harrh madd āāāst bb abab abbbbn lbbblaēē ēaēēēn ēaēē.*
سپاه مادیگان پنداشت که اکنون از ترس اردشیر رها شدیم ... اردشیر چهارهزار جنگجو فراهم کرد و بر آنها تاخته و شبیخون کرد (کارنامه اردشیر بابکان، فصل ۵، بند ۹ و ۱۰؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۵۲، ۵۳).

عبارت دیگری که برای بیان مفهوم حدس و گمان به کار رفته، *oōōn sah// sahist* است. *ku* شرو و نیز فعل *sahēd / sahist* را در شمار افعال وجهی آورده است (Skjærvø, 2010: 242). در بندهش، پس از آنکه روان پرهیزگار به جای خوش و نیکو می‌رسد، از کسی که به استقبال او آمده است، می‌پرسد:

20) *tū ēē hkk k man kkn sddd ūū-t haiiī sx xwāīh uā āsānāh padīš.*
تو کیستی که گمان می‌کنم همه این آسایش و آسانی از تست؟ (بندهش، فصل ۳۰، بند ۱۵، Pakzad, 2005: 348؛ بهار، ۱۳۸۰: ۱۳۰؛ Skjærvø, 2010: 240).

نمونه‌ای دیگر از کاربرد این فعل برای بیان حدس و گمان، عبارت زیر از دینکرد پنجم است:

21) *yy hamdadū ī rrr mituxtūhā iaii ē ēēzzz īh uuddan sahist, dadggg fzazāmīh ī im kššš īšn.*

برای آن دشمن که به دروغ گمان می‌کرد بر او (اهرمزد) پیروزی یافته است، فرجام این نبرد آشکار می‌شود (دینکرد پنجم، فصل ۲۴، بند ۷؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۸۴، ۸۵).

در بخشی از داستان اردشیر، اردوان که در تعقیب اردشیر و کنیز همراه اوست، از عده‌ای درباره آن دو، پرس و جو می‌کند و مردم چنین پاسخ می‌دهند:

22) *u-mān nnnnsahist ūū kk az awēāān asāāān warrag-āā ī was wuzurg ud kkkkk akkk -šš pad asp nišast ēstdd.*
چنین به نظرمان رسید که همراه یکی از آن سواران بره‌ای بزرگ و چابک بر اسب نشسته بود (کارنامه اردشیر بابکان، بخش ۳، بند ۱۸؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۴۰-۴۱).

۲-۲. شک و تردید

این مفهوم وجهی با *mr arar* بیان شده است:

23) *r aaaaa maōōm odeh wēnēnšš šnšš ng gg ggtār ēēnēnd.*

مبادا مردم ده [ما را] ببینند، بشناسند و گرفتار کنند (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۱۶؛

فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۳۲، ۳۳).

24) *aršašš rr ē hamē ēarsū ūū ū aaaaa-im ū rdd dd
d addaddn addspēēd.*

اردشیر می ترسید ... مبادا مرا بگیرد و به اردوان بسپارد (کارنامه اردشیر بابکان، فصل ۴، بند ۴؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۴۴، ۴۵).

۳-۲. قصد و نیت

این مفهوم در فارسی میانه غالباً با فعل *iimīs i* / *āām-* بازنمایی شده است (ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۵؛ Skjærvø, 2010: 241). گاهی فعل *wwtst* / *āāāh-* برای بیان این مفهوم به کار رفته است:

25) *ka wwdddd, aōōō ō ōōōi iini ii š š awdd.*

هر گاه بخواهد دوباره به جایگاه خود ... می رود (زادسپرم، فصل ۱، بند ۱۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۴، ۱۶۹).

گاهی از عبارت دیگری برای نشان دادن این مفهوم وجهی استفاده شده است:

26) *aršašš rr aa iiii šūūūū ōō ō aōman ōō ōōōōōōōōōō ōāō ...m ...
...e iāōn sāmgagāh uw winrhrrr rh ī haffbnbttt aūnūūš hanššššd naddšt rrr
ī rrr s ayyyyy yyyystan.*

اردشیر در آن اندیشه بود (می خواست / قصد آن داشت) که به ارمنستان و آذربایجان بروم ...، اما چون ستمگری و گناهکاری هفتان‌بخت را شنید، فکر کرد که نخست باید کار پارس را سامان داد (اردشیر بابکان، فصل ۶، بند ۲؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۵۴-۵۷).

یکی از شیوه‌های بیان مفهوم قصد و نیت کاربرد فعل *wrry-yist* / *wrrrōy-* است. معنی اصلی این فعل «باورداشتن» و «انتخاب کردن» است (MacKenzie, 1971: 93)، اما گاه می‌تواند به ابزاری برای بیان وجه بدل شود و مفهوم قصد و نیت را بازنمایی کند. شروو در بحث از ساخت‌های غیر شخصی، از این فعل در کنار سایر افعال وجهی یاد کرده و مثال (۲۷) را آورده است (Skjærvø, 2010: 241). در این پاره که شرح وقایع دوران سوشیانس است، مفهوم اصلی فعل *wyyyyy-* مد نظر نیست، بلکه کارکرد آن بیان مفهوم قصد و نیت است:

27) *yya ii šn dd mǧag haggd dn and dand dn dn-n ast wawkkk kš
wyyyyyy rrr kkk kš nē wyyyyyy nx xwaēēd.*

۷۸/ وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه

خوراک و مزه هزار برابر مقدار کنونی است. هر کس خواهد می‌خورد و هر کس نخواهد نمی‌خورد (روایت پهلوی، فصل ۴۸، بند ۵۹، ۶۰؛ میرفخرایی، ۱۳۶۷: ۶؛ Williams, 1990/1: 182-183; 1990/2: 84).

مثال دیگر از کاربرد این فعل برای بیان مفهوم قصد و نیت، پارهٔ زیر است:

28) *mard-ā hamāāān-p paā āāān āniāāān āēēē r rēē ēē ēāmdd*
šāštan... .....n an.....ahmanī ī -ā ā āān āhamēēē n hamy yyyyyy yy yyy ...

مردی که بخواهد برای روان نیاکان خویش "هماگ‌دین" برگزار کند، ... آن مقدار درهم که به عنوان خیرات "هماگ‌دین" می‌خواهد بدهد ... (روایت پهلوی، فصل ۳۸، بند ۱۰؛ میرفخرایی، ۱۳۶۷: ۴۹؛ Williams, 1990/1: 152-153; 1990/2: 67, 198).

۴-۲. درخواست و خواهش

برای بیان این مفهوم وجهی گاه از *sahēd / sahist* استفاده شده است. در پارهٔ زیر که خطاب ارداویراف به مؤبدان است، *sahēd* برای بیان درخواست و خواهش به کار رفته است:

29) *agar-itān ēēēē dg ggim aōōmaōōmanō mang ma dahdd.*
اگر شما را پسند افتد، بی‌میل من، [مرا] منگ مدهید (ارداویراف‌نامه، فصل یک، بند ۲۰؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۵، ۷۳؛ بهار، ۱۳۷۶: ۳۰۱).

در فارسی میانه، غالباً مصدر برای دلالت بر مفهوم لزوم و وجوب انجام عمل به کار رفته است (Brunner, 1977: 32; Skjærø: 2010: 243؛ ابوالقاسمی، ۱۳۸۷: ۱۹۰)، اما گاه بر درخواست و خواهش دلالت دارد. در ارداویراف‌نامه، پس از آنکه ارداویراف از خواب برمی‌خیزد، مؤبدان از او می‌خواهند هر چه را دیده است، شرح دهد. جملهٔ (۳۰) پاسخ ارداویراف به مؤبدان است که با توجه به بافت، مصدر نه بر مفهوم الزام و اجبار، بلکه بر درخواست و خواهش دلالت دارد:

30) *fradom wwvšn ēn ūū grrs aāān ud tišnaāān naxust āāāāān aaaaan ud*
pas rrr sizn az-zš kardan ur rrr faamnnnnn.

نخستین سخن اینکه گرسنگان و تشنگان را باید اول خوارک داد و سپس، از آنها پرسش کرد و به آنها انجام کاری را فرمان داد (ارداویراف‌نامه، فصل ۳، بند ۸؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۹، ۷۹).

در این جملات، ارداویراف به مؤبدان امر نمی‌کند، بلکه از مؤبدان می‌خواهد ابتدا برای او آب و غذا فراهم کنند تا پس از آن، ماوقع را شرح دهد. باید توجه داشت که مفهوم امر خود زیرمجموعه درخواست و خواهش و قوی‌ترین و قطعی‌ترین آنهاست، زیرا امر از کسی صادر می‌شود که در موضع قدرت است و تنها برای دوم شخص کاربرد دارد (Palmer, 2001: 80-81; Lyons, 1972: 307).

۵-۲. هشدار

برای بیان مفهوم وجهی هشدار یا جلب توجه مخاطب به امری، *niger-* در وجه امر در آغاز جمله خبری به کار رفته است:

31) *w wittsd dd dāmasb be wvbm bb be ggrdd ā ātašš čīōōn aēēnīhā rark ka kersāsp pap pepīt be ka,, u-š ue umuuīd.*

به گشتاسب و جاماسب می‌گویم که بنگرید آتش چگونه بی‌کینه رفتار کرد و وقتی گرشاسب توبه کرد، او را بیامرزید (روایت پهلوی، فصل ۱۸، ۳۲؛ Williams, 1990/1: 108-109).

32) *niger rr r oš šš š aš aš našššš š stōōn o naōōr ... nš šawē.*

مراقب باش که روز و شب از نزدیک ستوران به شکار ... نیروی (اردشیر بابکان، فصل ۱، بند ۳۹؛ فره-وشی، ۱۳۷۸: ۱۸، ۱۹).

۶-۲. فرض و تصور نامحقق

در زبان فارسی میانه، فرض و غیرواقعی بودن محتوای جمله با وجه تمنایی و گاه با وجه التزامی فعل بازنمایی می‌شود (Skjærvø, 2010: 236-237; Brunner, 1977: 205-206; MacKenzie, 1971: ۲۶۶)، اما گاه فعل *menīdan* به معنی «اندیشیدن» (MacKenzie, 1971: ۲۶۶) بر این مفهوم دلالت کرده است. این فعل بسته به بافت می‌تواند در معنی «تصور کردن» به کار رود و بر مفهوم فرض و تصور نامحقق دلالت کند:

33) *šššššas š še š šašššš š šššš šš-m menddūū-m kkk kks k k wawēd ...s....n.n...n ha...a... ..h...wīnīhī tāī hī .*

پوروشسپ به زردشت گفت: تصور کردم که برای من پسری زاده شد که روحانی است، ... اکنون خل و دیوانه‌ای (زادسپرم، فصل ۱۱، بند ۲؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۱، ۲۰۰).

۸۰ / وجه‌نمایی در زبان فارسی میانه

در پارهٔ ۳۴، فعل *men-* در وجه امری و با ادات تمنایی ساز *ē* آمده و مفهوم فرض و تصور نامحقق را بازنمایی می‌کند:

34) *zašššš t passxx :::: mnn kū ast ān ī tō ,,s, ,s, ōnt atttt t,,
wtst arššš.*

زردشت پاسخ داد: تصور کن که آن پسر تو روحانی، جنگجو و کشاورز است (زادسپرم، فصل ۱۱، بند ۳؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۶۱-۲۰۰).

تشبیه و تمثیل نیز نوعی فرض و غیرواقعی بودن محتوای جمله است و برای بیان آن، غالباً فعل جمله به وجه تمنایی می‌آید (Brunner, 1977: 206; Skjærvø, 2010: 238)؛
قریب، ۱۳۷۹: ۲۶۷-۲۶۸)، اما گاه فعل اخباری است و ادات تشبیه کار وجه‌نمایی را بر عهده دارد:

35) *gazzwn wāno o ohomaal dddd dīnnn īn ī haāāāāān skkh ka kak
kēenēn agag gaggld.*

گله‌کنان به اهرمزد بانگ کرد همچون هزاران سپاهی که با هم بنالند (زادسپرم، فصل ۲، بند ۱۳؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۸؛ ۱۷۰).

36) *awēēēn ēēē ān oe o oamīz zanzz činnntagakk ka ze z z amīō ōftēd.*
دیوان را به زمین زند همچون تگرگی که به زمین افتد (روایت پهلوی، فصل ۹، بند ۳، Williams, 1990: 62-63).

۲-۷. اجازة انجام کار

در فارسی میانه، مفهوم اجازة انجام کار با *ššyy* نشان داده شده است (Brunner, 1977: 29). گاهی فعل *hil-* / *hitt* که معنی اصلی آن «رها کردن، ترک کردن، قراردادن» است (MacKenzie, 1971: 43)، بر این مفهوم وجهی دلالت دارد:

37) *ardaw...n ..pas ap pn appapšrr nē hitt ō asb nšast(an).*
اردوان ... پس از آن اجازه نداد که اردشیر بر اسب بنشیند (اردشیر بابکان، فصل ۱، بند ۳۸؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۱۸).

38) *yaēāē aēē ēyaāāān-āān mapppm p pah p̄xunu u-u uau uimā ī tan
... awiš nē sēēēnē ēē nē hārnr r r ēēnīdan..*

ایزدان از مردمی که خوی ایزدی دارند ... مراقبت می‌کنند و میل و خواستهٔ نشان را ... برآورده نمی‌کنند و اجازه نمی‌دهند [مردم] آن را تدارک بینند (دینکرد شش، بند ۲۲۲، ۸۶، ۸۷، Shaked, 1979).

۸-۲. گواه‌نمایی

در متون فارسی میانه زردشتی که ماهیت دینی دارند، نشان دادن منبع خبر برای درستی و اعتبار سخن بسیار حائز اهمیت بوده است تا بدان طریق، معتقدان و مؤمنان دین در صحت آن مطالب تردید نکنند. این مقوله را نیز می‌توان وجه به شمار آورد. زیرا شیوه نگرش گوینده یا نویسنده و قصد و غرض او را از بیان مطلب نشان می‌دهد و بر مفاهیمی مانند قطعیت، حدس و احتمال یا استنباط او دلالت دارد و از این جهت در بازنمایی وجه حائز اهمیت است.

در متون، از چند شیوه برای نشان دادن منبع خبر استفاده شده است. گاه منبع خبر متون اوستایی است و مفسران یا نویسندگان متون برای گفته خود بدان استناد کرده و به این طریق، قطعیت مطلب را نشان داده‌اند:

39) *ssss t ggggggggēn haōō oō aōōōōr rar ranr ararr rh dd
dddraū h ī petūū h.*

از اوستا پیداست که این هر دو را باید انجام داد: پشیمانی و آشکار کردن توبه (روایت پهلوی، فصل ۱۵، بند 1: 30; 1990/2: 84-85; 1990/1: Williams).

40) *ssss t ggggggggka anrr rāāmen āāānd pp pap pahpī ēāān
waddad dd dān ī was ēēmēnr rar ran . .*

از اوستا پیداست که اگر دشمنان غیرایرانی بیایند و بخواهند در شهر ایران خرابی و زیان به بار آورند ... (روایت پهلوی، فصل ۱۷، بند 10: 92-93; 1990/1: Williams).

گاه منبع خبر اوستاست که با واژه *ēēn* مشخص شده است:

41) *dad oōn oōōn oāōōōō oš ššš nīh azarar rr rāīī h aēēr d ddd .*

در دین (اوستا) چنان پیداست که روشنی در بالا و تاریکی در پایین ... بود (زادسپرم، فصل ۱، بند ۱؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۱۶۳).

گاه منبع خبر نقل قول از افرادی است که مورد وثوق مؤمنان‌اند و آنها نیز خود از اوستا نقل کرده‌اند:

42) *ddyōtššš ān p pa p paūū h ī aē ēēn uuuuū sstēūūūhar marrrm
ra r rrr rāānddah sddr rasēē ēg-šš ēn anč čč be āānistan āāāād ...*

پوریوتکیشان (نخستین آموزگاران دینی) ... بر اساس آنچه در دین آمده است، چنین گفته‌اند که هر فرد که به سن پانزده سالگی برسد، باید این چند نکته را بداند ... (اندرز پوریوتکیشان، بند ۱؛ Jamasp, 1897: 41).

برای بیان نظرات مختلف، از *ast kē* یا *ast ī* استفاده شده است (Skjærvø, 2010: 254). این عبارت را می‌توان در فارسی امروز، «برخی، بعضی» ترجمه کرد! *ast ēē* یا *ast ī* گاهی برای بیان نظر یا تفسیر دیگری غیر از آنچه پیشتر آمده، به کار رفته است و نشان می‌دهد، گوینده یا نویسنده مطلب را از کس دیگری شنیده و درجه اعتبار و قطعیت آن کمتر است:

43) *astēē oōōn oōō dnd ē appppan pppšyy āāstan nē iiiī xyyy*.
برخی می‌گویند که افزودن جایز است و کاستن مجاز نیست (روایت پهلوی، فصل ۵۸، بند ۲۴؛ Williams, 1990/1: 206-207; 1990/2: 61).

در اردوایراف‌نامه، بعد از ذکر نام اردوایراف آمده است:

44) *pas āāāān ā kk-r rrr rr / wiāw nwm we wīd dd tt klē wehšārrhr rrr dnd*.

پس آنها ... یکی را به نام ویراف/ ویراز انتخاب کردند و برخی او را وه‌شاپور می‌گویند (اردوایراف-نامه، فصل ۱، بند ۱۹؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۵، ۷۳).

گاه منبع خبر، استنباط گوینده از طریق بررسی قرائن و شواهد است و بدین طریق، نگرش و ارزیابی گوینده در بیان خبر دخالت دارد. در کارنامه اردشیر بابکان، پس از بررسی اوضاع و احوال ستارگان و کواکب، یکی از منجمان می‌گوید:

45) *ddnnnīmyūūūūā dīī h ī ī npp p ppppph aydd*.
اینگونه معلوم است که پادشاهی نو ... پیدا شود (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۵؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۲۷).

و منجم دیگر چنین می‌گوید:

46) *ddddddddddab bangag magg ēē ... ax xx ayyy ī ššš šē š šēēzdd, ... d dddšīī h rasēd*.

چنین پیدا است که هر بنده‌ای که ... از سرور خود بگریزد، ... به پادشاهی می‌رسد (اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۵؛ فره‌وشی، ۱۳۷۸: ۲۷، ۲۸).

در زادسپرم، بعد از نقل دعای اهورنور و ویژگی های آن، چنین آمده است:

47) *az ēn āāāā dddddd dkkarān mzzd ud wināhkārān pādffrāh . .*

از این معلوم می گردد که برای نیکوکاران مزد و برای گناهکاران مجازات خواهد بود ... (زادسپرم،

فصل ۱، بند ۱۷؛ راشد محصل، ۱۳۸۵: ۳۵، ۱۶۵).

در نقل روایت ها و داستان ها از فعل سوم شخص جمع در معنی مجهول استفاده شده است و این دلالت بر آن دارد که منبع خبر، شنیده های راوی است و اطمینان گوینده کمتر است:

48) *ddōn wvvddd ēē ēwbr̄r̄ ahlaw zašššš t dīn ī īaī īi ft angag gghān
babbb be babd.*

چنین گویند که یک بار زردشت پرهیزگار دینی را که پذیرفت در جهان رواج داد ...

(ارداویراف نامه، فصل ۱، بند ۱؛ ژینیو، ۱۳۸۲: ۴۱، ۶۹).

در داستان اردشیر بابکان، چندین بار برای بیان وقایع مختلف زندگی اردشیر و اتفاقات

داستان از *dddn ddddnd* استفاده شده است:

49) *ddnn wvvddd dd andad faf ffff ō ii h-d mad.*

چنین می گویند که شب به دهی رسید (کارنامه اردشیر بابکان، بخش ۲، بند ۱۶؛ فره وشی، ۱۳۷۸: ۳۲،

۳۳ و ۹۴، ۹۵).

۳. نتیجه گیری

در زبان فارسی میانه زردشتی، دو شیوه برای بازنمایی وجه رایج بوده است: نخست وجه فعلی که در همه منابع بدان پرداخته اند و دیگر وجه جمله که با ابزارها و شیوه های گوناگونی انجام شده و در منابع چند نمونه از آنها را، مانند افعال وجهی، مصدر، صفت فعلی و برخی ادوات وجهی، معرفی کرده اند. در این مقاله، برخی مفاهیم وجهی و صورت های زبانی ای که بازنمایی آنها را بر عهده دارند، معرفی شده است. این صورت ها ابزاری برای بیان وجه جمله اند. گاهی هم وجه تنها از طریق بافت معلوم می شود. مفاهیم وجهی بی شمارند و صورت های زبانی هم که آنها را بازنمایی می کنند، گوناگونند. هر صورت زبانی تنها بر یک مفهوم وجهی دلالت ندارد، بلکه بسته به بافت می تواند برای

بازنمایی مفاهیم وجهی مختلف به کار رود. برخی مفاهیم وجهی و صورت‌هایی که در فارسی میانه بازنمایی آنها را بر عهده دارند، عبارتند از: حدس و احتمال با *dad dd šššan* و *sahistan*، شک و تردید با *mā arar*، قصد و میل با *pad ān menišn ūūdan* یا *wrrryyistan*، درخواست و خواهش با *sahistan* یا مصدر، هشدار با *niger*، فرض و تصور نامحقق با *menīdan* تشبیه و تمثیل با ادات *ii ōōn* و اجازه انجام کار با *hittan*. افزون بر این، از صورت‌های مختلفی مانند *az abestgg pagggg* و *asgkē* برای نشان دادن منبع خبر استفاده شده و به این طریق، میزان اعتبار و قطعیت مطلب برای مؤمنان دین معلوم شده است. برخی صورت‌های زبانی هم، مانند *ōōōn ōōō dnd*، نگرش گوینده یا استنباط و ارزیابی او را در بیان خبر نشان می‌دهند. این صورت‌ها را نیز باید در شمار ابزارهای بیان وجه در فارسی میانه به شمار آورد.

یادداشتها

۱. در دینکرد پنجم نیز، تفضلی و آموزگار این عبارت را به همین صورت برگردانده‌اند:

1) *dd ēē jāmbśb ab bn bzartttt hammuu ue uuu dd asdī niī št.*

«آنچه جاماسب بنا بر آموزه‌های زردشت گفت (پیش‌بینی کرد) و برخی را نوشت (دینکرد پنجم، فصل ۳، بند ۴؛ آموزگار و تفضلی، ۱۳۸۶: ۳۶، ۳۷، ۱۸۷).

در روایت پهلوی نیز، به همین معنی به کار رفته است:

2) *u-r rrwaz az mōb be bēēhīnī d u u -g hamgg saggag ī rrrar rn anr ar rrr rr r w sauuuuu uu uae ēāānwzz frdd dddd dasasdī mrrwtnt ast ī pad dd dd asdī maāāāmān āāāā āāāā āe āāāā*

و او گیاه را از موی بیافرید ... و همه گونه گیاه در آن بود بجز یک نوع، و آن را در ایرانویج قرار داد. برخی را مرغان، برخی را آب و برخی را مردمان از جایی به جای دیگر بردند (روایت پهلوی، فصل ۴۶، بند ۱۳، ۱۴؛ Williams, 1990/1: 164-165; 1990/2: 74).

کتابنامه

الف. منابع فارسی

- آموزگار، ژاله و تفضلی، احمد. (۱۳۸۶). *کتاب پنجم دینکرد*. چاپ اول. تهران: معین.

- ابوالقاسمی، محسن. (۱۳۸۷). **دستور تاریخی زبان فارسی**. چاپ هفتم. تهران: سمت.
- اخلاقی، فریار. (۱۳۸۶). «بایستن، شدن و توانستن: سه فعل وجهی فارسی امروز». **دستور**. سال ۳. شماره ۳. صص: ۸۲-۱۳۲.
- اژه‌ای، محمدعلی. (۱۳۹۰). **مبانی منطق**. چاپ دهم. تهران: سمت.
- امیدواری، آرزو و گلغام، ارسلان. (۱۳۹۶). «بررسی گواه‌نمایی در زبان فارسی: رویکردی رده‌شناختی». **جستارهای زبانی**. سال ۸. شماره ۱. صص: ۷۹-۹۹.
- بهار، مهرداد. (۱۳۸۰). **بندهش**. چاپ دوم. تهران: توس.
- بهار، مهرداد. (۱۳۷۶). **پژوهشی در اساطیر ایران**. چاپ دوم. تهران: آگه.
- جلالیان چالستری، محمدحسن. (۱۳۹۳). «از «توان داشتن» تا «توانستن»، بحثی در نحوه ایجاد فعل غیرشخصی «توان» در زبان فارسی میانه». **زبان‌ها و گویش‌های ایرانی**. شماره ۴. صص: ۶۸-۵۵.
- خوانساری، محمد. (۱۳۸۹). **منطق صوری**. جلد دوم. چاپ چهل و سوم. تهران: آگه، دیدار.
- راستار گویوا، و. س. (۱۳۷۹). **دستور زبان فارسی میانه**. ترجمه ولی‌الله شادان. تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۷۰). **زند بهمن یسن (تصحیح متن، آوانویسی، برگردان فارسی و یادداشتها)**. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۸۵). **وزیدگیهای زادسپرم**. چاپ دوم. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- راشد‌محصل، محمدتقی. (۱۳۸۹). **دینکرد هفتم**. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- رضایی، والی. (۱۳۹۳). «گواه‌نمایی در زبان فارسی امروز». **پژوهش‌های زبانی**. سال ۵. شماره ۱. صص: ۴۰-۲۱.
- رضایی، والی و نیسانی، مژگان. (۱۳۹۵). «تمایز گواه‌نمایی و وجهیت معرفتی بر اساس رفتار قیده‌های زبان فارسی». **پژوهش‌های زبانی**. دوره ۷. شماره ۱. صص: ۵۶-۳۷.
- ژینیو، فیلیپ. (۱۳۸۲). **اردو ویراف‌نامه (متن پهلوی، حرف‌نویسی، ترجمه متن پهلوی، واژه‌نامه)**. ترجمه و تحقیق ژاله آموزگار. تهران: معین، انجمن ایران‌شناسی فرانسه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۸۶). **معانی**. ویرایش دوم. تهران: میترا.
- عموزاده، محمد و رضایی، حدائق. (۱۳۹۱). «بررسی مفاهیم وجهی زمان دستوری در زبان فارسی». **پژوهش‌های زبانی**. سال ۳. شماره ۱. صص: ۷۶-۵۳.
- فره‌وشی، بهرام. (۱۳۷۸). **کارنامه اردشیر بابکان**. چاپ دوم. تهران: دانشگاه تهران.

- قریب، بدرالزمان. (۱۳۷۹). «تحول وجه تمنایی به ماضی استمراری در زبانهای ایرانی». **یادنامه دکتر احمد تفضلی**. به کوشش علی اشرف صادقی. تهران: سخن. صص: ۲۴۵-۲۷۸.
- مظفر، محمدرضا. (۱۳۹۰). **منطق**. با ترجمه و اضافات علی شیروانی. جلد ۱. چاپ بیست و یکم. تهران: مؤسسه دارالعلم.
- میرفخرایی، مهشید. (۱۳۶۷). **روایت پهلوی**. تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.

ب. منابع لاتین

- Aikhenvald, A. Y. (2004). *Evidentiality*. New York: Oxford University Press.
- Brunner, Ch. j. (1977). *A Syntax of Western Middle Iranian*. Delmar-New York: Caravan Books.
- Bussmann, H. (2006 [1996]). *Routledge Dictionary of Language and Linguistics*. Translated and edited by G. P. Trauth and K. Kazzazi. London and New York: Routledge.
- Bybee, J. L. (5555). "The semantic development of past tense modals in English". J. L. Bybee and S. Fleischmen (.ds.) . *Modality in Grammar and Discourse*. Amsterdam: John Benjamin Publishing Co., pp: 503-517.
- Cornillie, B. (2009). "Evidentiality and epistemic modality: On the close relationship between two different categories" *2 Functions of language*. Vol 16. No 1., pp: 44-62.
- Durkin-Meisterernst, D. (2014). *Grammatik des Westmitteliranischen*. Oien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Jamasp-Asana, J. D. M. (1897). *Pahlavi Texts*. Bombay: Fort Printing Press.
- Lyons, J. (1972). *Introduction to Theoretical Linguistics*. Cambridge: University Press.
- Mackenzie, D. N. (1971). *A Concise Pahlavi Dictionary*. London and New York: Oxford Press.
- Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality*. Second Edition. Cambridge: University Press.

- Nuyts, J. (2006) "Analyses of the modal meaning". J. Nuyts and Johan van der Auwera (Eds.). *The Oxford Handbook of Modality and Mood*. Oxford: University Press. pp: 46-55.
- Pakzad, F. (2005). *Bnnaaššš: Zoroastrische Kosmogonie und Kosmologie*. Tehran: Center for the Great Islamic Encyclopedia.
- Perry, J. R. (2000). "Epistemic verb forms in Persian of Iran, Afghanistan and Tajikistan". L. Johanson and B. Utas (Eds.). *Evidentials: Turkic, Iranian and Neighbouring Language*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter. pp: 229-257.
- Shaked, Sh. (1979). *T Wioom ff nnnnmn sssss s (DddddddVI)*. Colorado: Westview Press.
- Skjærvø, P. O. (2010). "Middle West Iranian". G. Windfuhr (Ed.). *The Iranian Languages*. London and New York: Routledge. pp: 196-278.
- Williams, A. V. (1990). *T hhhlvvi Riyyat Accomiiii iii t Dddsstnn aaatt*. København: Kommissionær Munksgaard.